

PÁLOS ISKOLADRÁMÁK, KIRÁLYI TANINTÉZMÉNYEK, KATOLIKUS PAPNEVELDÉK SZÍNJÁTÉKAI

Sajtó alá rendezte Varga Imre. Bp., 1990. Akadémiai K. 609 l. (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 3.)

A *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. századi sorozatának kötetei közül hármát (1/1–2, 3) Varga Imre rendezett sajtó alá. A protestáns iskoladramák két kötete után most három, különböző provenienciájú katolikus szöveganyagot foglalt össze egy kötetben. A több évtizedes szövegkiadói gyakorlat, az alapos anyagismeret és a hosszú, aprólékos munka eredményeként ismét egy műgonddal, szövegszeretettel és értéssel készült kötetet vehetünk kézbe.

A kötet szerkezete, a főszovegek kiválasztása, gondozása és a filológiai apparátus megfelel a sorozat elveinek. A két fő részben a pálos rend és a királyi tanintézmények, illetve a katolikus papneveldek növendékeinek szánt színjátékokat, illetve azok programját közli. Indokoltnak tűnhet a három különböző eredetű szöveganyag együttes szerepeltetése, mivel a drámák külön-külön nem tesznek ki egy kötetet. A királyi tanintézményekhez köthető összesen két, Nagyváradon előadott színjáték a pálos rend és a katolikus papneveldek darabjai között kapott helyet. A rövid terjedelem (221–266.), a szoros kötődés a jezsuita előzményekhez, a közös helyszín, valamint a jezsuita rend felosztása (1773) és a darabok előadása között eltelt viszonylag rövid idő (1781, illetve 1778) miatt azonban ez a két szöveg némileg szervesen illeszkedik a kötetbe. Annak ellenére, hogy a nagyváradi volt jezsuita gimnáziumban 1781-ben a pálos rendi Szuha Demeter által írt *Pásztori játékot* mutatták be, ez a darab nem a pálos, hanem a jezsuita előzményekkel mutat szorosabb kapcsolatot. A jezsuita növendékek 1760-ban Nagyváradon (amint erre a kötet is utal, vö. még: Staud I. 329.) hasonló körülmények között a „Pásztori játék”-hoz közel álló 19 eklogát adtak elő közjátékként. Az 1773 előtt jezsuiták által vezetett nagyváradi nemesi konviktust a nagyváradi gimnázium utolsó igazgatója, Fináti Ignác volt jezsuita rendtag az intézmény megszüntetése után is fenntartotta. Az 1776-tól királyndói jóváhagyással tovább működő intézményben a jezsuita

nevelési szellem továbbra is érvényesült. Az 1778-ban előadott vígjáték világi szerzője, Gubernáth Antal jezsuita nevelítésben részesült, és darabjában a volt jezsuita iskolák igényeihez alkalmazkodott. A fenti megfontolások alapján ez a két dráma véleményünk szerint jobb helyen lett volna a sorozat tervbevett 4/1-es, jezsuita iskoladramák, ismert szerzők kötetében, ahol egy esetleges függelékben szorosabban kapcsolódott volna a többi szöveghez.

A most megjelent kötet 12 drámaszöveget és négy nyomtatott programot tartalmaz. Első ízben került sor kilenc dráma és három program modern nyomtatott közlésére. Az egykorú nyomtatványokból kevés példány áll rendelkezésre, ezek nehezen hozzáférhetők, így közlésük mindenképpen kívánatos. Egy korábban már közölt magyar nyelvű drámai közjáték teljes szövegkörnyezetében jelenik meg a kötetben (*Omnia vincit amor* — *Kocsonya Mihály házassága*). A dráma latin és magyar szöveganyagának együttes közreadása az iskoladramakiadások új, fontos módszerbeli eredményét jelzi: a drámákat a nyelvi részek szétválasztása nélkül, egységes egészként szabad csak közölni, különben megsérül a dráma eredeti mondanivalója, szerkezete, és a kutatásnak csak egy torzó áll rendelkezésre. Ezt az elvet Varga Imre a drámaprogramok közlésénél is következetesen és indokoltan alkalmazta, mivel a programok latin és nemzeti nyelvű egységeiben a közölt szövegrészek módosulhattak, terjedelmük és tartalmuk eltérő lehetett.

A szövegkiadás a modern filológiai elvek figyelembevételével készült, tükrözve a sorozat egyik legfontosabb alapelvét, a törekvést a minél pontosabb szöveghezjutásra. A szövegközlés módjára vonatkozó megállapítások közlésénél szakítani lehetett volna az eddigi gyakorlattal, már csak azért is, mert azok az egész kötetben azonosnak tekinthetők. A szövegkritika elveinek kötetben belüli egységesítésével ki lehetett volna különböztetni az ismétléseket („A nyomtatványt betűhűen közöljük.”

70., „Hűen közöljük a nyomtatvány szövegét.” 78., „Hűen közöljük a nyomtatványt.” 220.), és kerülni bizonyos következelenségeket („... a sajtóhibákat kijavítottuk ...” 220., „A nyomtatványban a ... nyilvánvalóan sajtóhibákat kijavítottuk, anélkül, hogy ezt a lapalji jegyzetben megemlégtettük ... volna.” 449., „Hűen közöljük a nyomtatvány szövegét. A központozást azonban a mai gyakorlathoz igazítottuk.” 78.). Talán elég lett volna a *Bevezetés* végén összefoglalni ezeket az általános elveket, s a drámaszövegek után közölni az ott alkalmazott elvek indoklását és az adott szöveg gondozására vonatkozó sajátosságokat.

A XVIII. századi nyomtatott szövegek közlésekor nagy figyelmet érdemelnek a nyomtatványokon szereplő megjelenési adatok. Néhány alkalommal lemaradt a nyomtatott programokon szereplő impresszum (*Nova et Vetus Hungaria*: hiányzik a Jaurini, 1772, Typ. Streibig; ugyanez a hiba megismétlődik a *Pápa városának vitatása* c. darab programjának közlésekor), jöllehet máskor ez az adatsor — nagyon helyesen — a kiadvány szerves részeként tűnik fel (*Kozroes király*).

Az általában körültekintő, alapos szövegfilológiai vizsgálatok néhol kisebb egyenetlenségeket mutatnak. Különösen szembevetünk ez a szerzők forrásaira vonatkozó adatsoroknál. Így pl. Péntek István: *Pál* című, Pápán 1761-ben előadott darabjának forrásáról csak annyit tudunk meg, hogy az a darab tartalmának összegzése végén megjelölt Szent Jeromos, aki megírta Remete Szent Pál életét, és a szerző ebből az „életrajzi vázt merítette” (63.). Ezután a dráma 961. sorában szereplő „P. Furman” említése következik a feltételezéssel, hogy „az utalás a darab forrására is vonatkozhat” (uo.). Ez az adatsor nem mérhető össze a kötet Werthes, Friedrich — Czépán István: *Trínyi Miklós* c. darabjának megfelelő apparátusrészével, ahol jöllehet a szerző „nem beszél forrásairól” (499.), Varga Imre és az általa hivatkozott Nyíry Erzsébet pontosan és meggyőzően kimutatja a dráma forrásait. Matthis Fuhrmann oszt rák pálos szerzetes 1732-ben kiadta a *Decus Solitudinis* ... c. művet, melynek első része a Szent Jeromos-féle Remete Szent Pál életrajzot tartalmazza (Viennae, A. Heyinger).

A könyvet Orosz Ferenc pálos szerzetes lefordította és Fuhrmann műkedvelő rézmetszetei nélkül *Egyedülvalóságnak ékessége* ... címen (Nagyszombat, Akadémia, 1754.) magyarul is megjelentette. Péntek István a latin, metszetekkel díszített és a magyar nyomtatványt egyaránt ismerhette. A dráma megírásához minden bizonnyal ez a mű adta az alapötletet. Erre utal például, hogy a Fuhrmann-féle Szent Jeromos kiadásban a pusztába induló Pált angyal őrzi és vezeti útján. Péntek István drámája Pál és az Azarias nevű angyal párbeszédével kezdődik.

Ugyanennél a drámánál hiába kerestük a latin rendezői utasításokat a nyelvi és tárgyi magyarázatok között (pl. 949., 961., 973., 980. sor), jöllehet ezek közlése a sorozatnak az első kötetben rögzített alapelve. (Így pl. a protestáns iskoladramák tartalmazó kötetekben ezek az utasítások magyarrá fordítva szerepelnek.) A 961. sor utasítása szerint a kentaurok és más szörnyek a színpad hátsó részén úgy kell, hogy feltűnjenek, ahogyan „Pater Fuhrmannál ki vannak nyomtatva”. Ez az utasítás az előadás szerző által elképzelt jelmezeire utal; a kentaurok, szatírok, és a különféle állatok, szörnyek Fuhrmann *Decus solitudinis*-ében több metszeten is feltűnnek (pl. 8., 11., 21. sz. metszet). Ezek a metszetek minden bizonnyal előképül szolgáltak a színpadi díszletekhez, jelmezekhez.

A kötet legfőbb érdeme, hogy a további kutatás számára elsőrendű forrásokat bocsát rendelkezésre. Érdeklődéssel várjuk a XVIII. századi magyar nyelvű iskoladramák szövegkiadásával párhuzamos vállalkozás, *A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma* című sorozat folytatását, hogy az itt közölt szöveganyagot elhelyezhessük tágabb összefüggéseiben. Az már most is valószínűnek látszik, hogy a magyar nyelvű pálos darabok száma még bővíülhet. A most megjelent kötet és Nádasdy Lajos egy hivatkozása nyomán időközben előkerült a *Tamerlán* c. lappangó pápai pálos iskoladráma magyar nyelvű programja az Egyetemi Könyvtár nyomtatott programjai közül, melynek közzététele folyamatban van.

Knapp Éva

BESSENYEI MUNKÁI KRITIKAI KIADÁSÁNAK KÖTETEIRŐL

Bessenyei György összes művei. Filozófia, publicisztika, történetírás.

A Holmi. S. a. r. Bíró Ferenc. Bp., Akadémiai K., 1983. 393,[1] l. (B. Gy. Ö. M. I.)

Prózai munkák 1802–1804. S. a. r. Kókay György. Bp., Akadémiai K., 1986. 579,[1] l. (B. Gy. Ö. M. II.)

Színművek. S. a. r. Bíró Ferenc. Bp., Akadémiai K., 1990. 708,[1] l. (B. Gy. Ö. M. III.)

Idegennyelvű munkák és fordítások 1773–1781. S. a. r. Kókay György. Bp., Akadémiai K., 1991. 455,[1] l. (B. Gy. Ö. M. IV.)

Költemények. Kisebb költemények. Az embernek próbája. S. a. r. Gergye László. Bp., Akadémiai K., 1991. 435,[1] l. (B. Gy. Ö. M. V.)

Bizonyos, itt nem részletezendő értelemben szerencsése volt e vállalkozásnak: manapság alighanem nagy gondot okozna e kezdeményezés anyagi támogatásának biztosítása. Pedig az a négy kötet, melyek tüzetesebb tanulmányozására módom volt, azt bizonyítja, hogy az ilyen típusú életművek szerteágazó és igen értékes tanulságokkal szolgálnak.

Bessenyei alakja egy irodalmi korszak élén áll, elsősorban kezdeményének újdonságával, szellemi gazdagságával. Munkásságát nem jellemzik a legnagyobbakat kitüntető esztétikai értékek, eszmetörténetileg azonban vállalkozásának sokoldalúsága, eszmei adaptáló képessége okából olyan összefüggésekre is fényt vet, melyek egyneműbb alkotói pályákon kevésbé figyelhetők meg.

A Bessenyei György összes művei két kötetét Bíró Ferenc (*Színművek*, *Holmi*), Kókay György (*Prózai munkák és idegennyelvű munkák és fordítások*), Gergye László (*Költemények*) pedig egy kötetet rendezett sajtó alá, illetőleg látott el bevezetéssel. A bevezető tanulmányokról egyenként és külön is elmondható, hogy túl azon, miszerint példás alapossgággal számba veszik az egyes művek keletkezésének körülményeit, a művek variánsait, a szövegek sajátos problémáit, a szakirodalom rájuk vonatkozó megállapításait, olyan mértékben tárnak fel művelődés- és eszmetörténeti adalékokat, amilyenre talán még a szerzők sem számítottak az előkészületek során. Amennyiben mégis, dicséretükre e tény külön okot ad.

El lehet mondani ugyanis, hogy a munkák egy-egy csoportja, tematikai-műfaji együttese a beható vizsgálódás eredményeként szinte önálló, monografikus fejezetként teljesedik ki, s a kötetek bevezető tanul-

mányai együttesen egy látens monográfia körvonalait sejtetik.

A szerzők és szerkesztők eleinte a megszokott gondokkal néznek szembe. Ilyenek a hitelesnek tekinthető szöveg kritériumainak megállapítása, a megfelelő filológiai összevetés fáradságos, ám mégsem mindig bizonyosságot eredményező elvégzése, a források megjelölése, valószínűsítése, illetőleg kizárása. A régebbi korok alkotói mintha csak megnehezítenék az utókor dolgát, nem datálnak tisztességesen, idézési, hivatkozási technikájuk sok kívánnivalót hagy maga után. Ezt-azt megsejtene ugyan a jövőből, de a textológia fejlődését bizonyosan nem. Bessenyeinél már maga a pályakezds, annak motivációja is több vonatkozásban homályos. Bíró Ferenc említi például, hogy amikor Mária Terézia a neki ajánlott drámával Kollár Ádám segítségével megismerkedik, a testőr-szerző fáradozását afféle derakas Űbuung, üres időt betöltő önművelő gyakorlat dicsérendő gyümölcsének tekinti.

Ebben az uralkodói félreértésben bizonyára sok igazság van. Bessenyeiben mindvégig marad valami a „delectans” írói magatartásból. E körülményt hiba volna kicsinyítő megállapításként értelmezni, ez a habitus megfelel a hivatásos író típusának megjelenése előtti idő természetes állapotának. Ami azt is jelenti, hogy az alkotói foglalatosság végső, netán egyetlen célja nem feltétlenül a mű publikálása. Részben ennek következménye a sok variáns, az esetleges kiadásra való felkészülésből eredeztethető mellék-munkálatok, melyeket egy későbbi, esetleges kiadás hasznosíthat. Bíró Ferenc kedvenc szavával élve „redakciók”. A vegyes tárgyú, gyűjteményes munkák (így a *Holmi* is) eleve kínálják a komponálásnak ezt a módját.

Bessenyei tevékenységének egy másik jellemző vonása az a folyamatos töprengés, mondhatni belső monológ, mely nála nem a vallomás, hanem objektívvált formák keretében jelenik meg. Vonatkozik ez filozófiai fejtegetéseire csakúgy, mint államelméleti nézeteinek megformálására. Ilyeténképpen – hogy e nehézkes és emelkedett szóval éljünk – prózai munkáinak java része esszének tekinthető, a szó régi értelmében. Ide sorolható írásai nem tűnnek ki hangulatos, látványos reflexiókkal, sem pedig szellemes poénokkal. Mégis szinte mindegyiken érezhető a gondolkodás mély személyessége, a tárgyban való feloldódás, ám mindezt eltakarni látszik a stílus szemérmes tárgyilagossága, a nehézkes és bonyolult gördülő mondatok „tudós” komolysága, olykor már-már tudálékossága.

Hálátlan, ám valamilyen módon mégis hálás szerep jutott Kókay Györgynek, aki az 1802 és 1804 közt elkezdett prózai munkákat rendezte kötetbe. A nehézségek természetesen már az időpontok megállapításánál elkezdődnek. Ilyen esetekben azonban a filológiai körületekintés és gyakorlat általában pontos vagy valószínűsíthető eredménnyel szolgál. E kötetet mégis inkább az tűnteti ki, hogy mintegy tanúbizonysága Bessenyei sajátos másodvirágzásának. S itt nemcsak olyan írásokra gondolunk mint *A bihari remete vagy a világ így megyen*, mely az öregkori bölcsesség megnyilvánulása, hanem „tárgyasabb” értekezéseire is. Az utóbbiak ugyanis nem pusztán visszatérések a felvilágosodás államelméletéhez, korábbi tanulmányaihoz, olvasmányaihoz, hanem összegző újragondolások. *A Beszéd Az Országnak Tárgyáról*, mint fiktív beszéd, műfaji szempontból is figyelemre méltó, a *Magyar Országnak Törvényes Állása* című munkájának rendszerő fejtegetései pedig mintha kiérlelt nézeteinek oly összegzése volna, melyet idő és gyarapodó tudás hitelesít. Mint a Tári-menes képzelt országgyűlése, e nem fiktív tervezetek is legalább annyira szólnak az önmaga rendteremtő szándéka szerint saját megnyugtatótásul, mint a feltételezett külvilágnak.

Ez a vonás viszont kétségtől össze-függ azzal az alkotói pozícióval, amelyről a kötetek szerkesztői is több ízben megemlékeznek, miszerint ennek a szellemi

tevékenységnek nem feltétele, nem szükség-szerű tartozéka a nyilvánosság. Irodalom-szociológiai értelemben a hivatásos értelmiségi alkotói lét előtti állapotról szólhatunk. E körülmény másik jele egyébként az esztétikai és tudományos értelemben vett szakosodás hiánya, egyfajta ösztönös polihisztori magatartás, naív enciklopedizmus, melyet csak részben indokol a felvilágosodás összirodalmi és ösztudományos karaktere.

Lélektani értelemben természetesen már megjelenik az alkotó individuum. Kókay is rámutat arra, hogy Bessenyeiben öregkori magányában is élt önnön munkássága jelentőségének tudata. Az a természetes ösztön is működött benne, hogy hosszú és küzdelmes gondolkodásának eredményeit az utókorra hagyományozza. Reménységének tanújele, hogy írásainak egy részét letétbe helyezi volt iskolájában, a pataki kollégiumban, s a jeles intézmény tanáira bízta. Az más kérdés, hogy az utókor nem nagyon sietett közkinccsá tenni az író és filozófus elmélkedéseinek gyümölcsseit. Az életmű egy jelentékeny része hosszú évtizedeken át valóságos gyakorlati terepe volt lelkes tanárok és diákok szövegkiadói buzgalmának, Vajthó László példaadásától Augusztnovicz Elemér dicséretes vállalkozásáig.

Persze a hagyatékra Kazinczy is felfigyelt és a maga külön módján, a szövegeket „megigazítva” javallta a közzétételt. Ebben nyilván Kazinczy stíluseszménye jut kifejezésre. Így közvetve az is, hogy egy adott általános klasszicizmuson belül milyen nagy mértékű az eltérés az alkotói módszerekben, a stílus szűkebb tartományában. A kritikai kiadásoknak azonban a textus hitelességének megállapítása az elsőrendű feladata, nem pedig a stíluslelemzés. Ám egy ilyenfajta adalék önkéntelenül irányítja a figyelmet arra, hogy az egyébként tekintélyes Bessenyei szakirodalomban éppen e kérdés vizsgálatára szentelnek viszonylag kevés kutatói fáradozást.

Minden kritikai kiadás legfőbb célja a hiteles szöveg közrebocsátása. Ez mindenkör nehéz feladat, de a régebbi korszakokban, s olyan kiadástörténetileg átmeneti jellegű időszakokban mint Bessenyei pályája során kiváltképpen az. Autográf kéziratok, különféle és eltérő másolatok, a nyomtatott szöveg és a hitelesnek tartott

manuscriptum szövegei közötti különbségek nehezítik a közreadó dolgát. Mind ezt tetézi az ortográfia rögzítetlen állapota, s az a körülmény, hogy a magyarul nem jól vagy egyáltalán nem beszélő tipográfusok külön is alapján véve elemezhetetlen hibaforrást jelentenek. Benkő Loránd joggal mutat rá a nyomtatott szövegek és a kéziratok helyesírásának ilyen különbségeire. E pragmatikus okokból eredő szövegromlást nevezhetjük emelkedett hangon művelődéstörténeti eredetűnek, valójában gyakorlati-technikai fogyasztásokról van szó. Szerencsére Bíró Ferenc, Kókay György és Gergye László egyaránt körültekintő és avatott textológusok, s megítélésem szerint az adott lehetőségek között a legmegfelelőbb megoldást választották.

Vonatkozik e megállapítás az időrend, a művek keletkezési idejével, dátumával kapcsolatos vizsgáladásokra is, noha e téren szükségképpen adódnak teljes bizonyosságot kizáró tényezők. Ilyenkor egyrészt különböző tárgyi bizonyítékokra, élettrajzi tényezőkre, illetőleg tartalmi mozzanatokra lehet támaszkodni. Közülük ez utóbbi inkább a valószínűségek régiójába tartozik. Hiszen például rövid időszakon belül kevésbé tételezhető fel rohamos fejlődés, sőt az is előfordul, hogy a későbbi mű minden szempontból sikerületlenebb az előzőnél. Különösen érvényes e tényező olyan esetekben, amikor egyes alkotói periódusok mintegy feltorlódik az alkotói szorgalom, s egyáltalán, ha az író gyors egymásutánban, esetleg különböző témákon egyszerre dolgozik, mint Besenyei a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. Mennyivel egyszerűbb volna a szövegek gondozóinak dolga, ha a szerző kézenfekvő módon, datálta volna munkáit. Az ilyen triviális gondlattól azonban elriaszt a tudomány komolysága.

Előfordul azután az a szerencsétlenül szerencsés eset, hogy a kötet megjelenése után kerül elő egy újabb kézirat, mint ahogy ez a *Holmi* esetében történt. Ezek természetesen az ilyenfajta munka velejárói. Ami a *Holmit* illeti, a vegyes tartalmú kiadvány már sajátos típusánál fogva is számos kérdést vet fel. Bíró Ferenc, mondhatni, ezeknek különös gonddal járt utána, s a nyomozásban szemmel láthatóan még örömet is lelte. Hiszen az ilyen esetekben

a nyomtatásban közrebocsátott s az ilyen típusú kiadványba egyébként illő munkák között nincsen éles határ. Ebből a szempontból a megjelent *Holmi* akár egyfajta válogatásnak tekinthető. Így eshet szó az Ósholmiról, mint első összeállításról, s hasonló írócsoporthairól, az egyes „redakciókról”. A kritikai kiadásnak, s így e kötetnek is, voltaképpen van egy behatárolható feladata, az tudniillik, hogy a szövegek keletkezésének történetéhez, hitelességéhez, létrejöttük hátteréhez, a vitás kérdések eldöntéséhez adjon megfelelő információkat. Ez, mondhatni, a minimális s egyben elegendő célja a tanulmányoknak és a jegyzeteknek.

Az egyes kötetek gazdái azonban ennél többet vállalnak. A művészi, de kivált az eszmei fejlődés vonulatait is igyekeznek megrajzolni. Így a *Holmi* esetében a redakciók keletkezésének filozofátása mellett nagy hangsúlyt kap a filozófia, Besenyei felvilágosult gondolkodásának fejlődési iránya, így elsősorban a „spinozista” gondolkodás megjelenése. Ez önmagában is érdekes és fontos kérdés, és különösen tanulságos abból a szempontból, hogy a lényegében magányos gondolkodó olvasmányai és személyes tapasztalatai hatására, irodalmias formába öntött meditációk révén hogyan éli át, szinte szenvedő végig a filozófiai áramlatok nagy dilemmáit.

A mindennek feletti kérdés természetesen Besenyei frófi-költői szerepének mérlegelése. A felvilágosodásnak az a válfaja, ahová Besenyei munkássága is kapcsolódik a művészetet, kivált az irodalmat egyébként is eszmehordozó vehiculumnak tartja, s így a gondolat-erkölcs-szépség hármassága mintegy feltételezi egymást, s a hármasság utolsó tagja az előbbi kettő megfelelő prezentálásának eszköze. Úgy is fogalmazhatnók, hogy szubjektív ösztönzést ad az igazság befogadásához.

E felfogás logikus következménye az irodalmi alkotás eszmei irányultságának tételezése. Már korán, drámai munkáiban is teljes tudatossággal érvényesül ez a törekvés. A drámákat tartalmozó kötetet is Bíró Ferenc rendezte sajtó alá. Különös módon a drámák esetében a feltételezhető modellek megnevezése gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult. Az *Agis tragédiája* forrásának kutatásába például, számos buzgó tanulmány-szerző mellett, akik egymás-

sal is ádáz vitákba keveredtek, a magyar-francia kapcsolatok kiváló szakértője, Zolnai Béla is bekapcsolódott, de érdemleges eredmény nélkül. Helyesebben: valamiféle eredetit egyiküknek sem sikerült találnia, ezzel szemben, mintegy mellékesen, a kutatás feltérképezte az Ágis-téma európai elterjedését, aiből kiviláglik, hogy milyen sokan nyúltak e tárgyhoz. Ennek latolgatása már maga is egyfajta témátörténeti vázlatnak tekinthető.

Az ókori tárgy mögött, bizonynyal mindegyik szerző esetében legvégűs forrásként Plutarkhosz munkája található, a magyar illetőleg kvázi-magyar (*Buda tragédiája*) történelemből vett alapmotívumok eredete igencsak homályos. A Hunyadi-téma ugyan, a Bessenyei-műhöz szerfelett hasonlatos módon felbukkant ugyan egy iskoladramában, amelyre viszont Szőrényi László bikkant rá, de továbbra is kérdés marad a két munka közös történelmi forrása, mégha feltételezzük is, hogy Bessenyei ismerhette a szóban forgó iskoladramát. Természetesen a kritikai kiadásnak nem feladata az ilyesfajta kérdések eldöntése, ez többnyire nem is lehetséges, ám mérlegelésük szerfőlött hasznos, mert további kutatásokra ösztönözhet.

A vígjátékok esetében, ha nem is feltétlenül a példaképnek tekintett idegen mű (ha volt ilyen), de maga a vígjáték-modell könnyebben leírható. Ezt nálam a bevezető tanulmány szerzője avatottabban végzi el, ezért inkább *A filozófus* és a *Gálán levelek* közötti viszonyra utalnék. Az azonosítás itt nem okoz gondot, de talán hangsúlyozandó e korai életkép illetőleg tárca-műfaj „civilizáló” szerepe, ahogy ezt a különböző vegyes tartalmú kiadványokban (*Spectator*) s a nagy népszerűségnek örvendő, a német nyelvterületen széles körben elterjedt, s Bécsben is napvilágot látó morális folyóiratokban tapasztalhatjuk. Az némiképp kérdéses, hogy ez a mű ebbe a körbe való-e, ám jobb helyet nehéz elképzelni e tiszteletbeli drámává avanszált frásnak.

Kétségtelen, hogy a magyar felvilágosodás nyitányát jelző Bessenyei drámák közül csak az *Ágis tragédiája* illetőleg (talán még nagyobb mértékben) *A filozófus* tekinthető érett, s a szerzőhöz igazán méltó alkotásnak. Az a körülmény azonban, hogy az első nagy alkotói korszakban szinte egymásra torlódó drámai alkotások mö-

gött milyen személyes érdeklődés, drámaírói motiváció húzódik meg, továbbra sem egészen tisztázott. A korabeli bécsi színi kultúráról tudunk ugyan, de Bessenyei e témába vágó élményeiről már jóval kevesebbet vagy feltételezésekre kell hagyatkoznunk, noha e feltételezések kézenfekvő helyzetre utalnak akár művelődésszociológiai vonatkozásban is. A színházba járás a jobb társaságban forgó testőrök egyik „nemes” időtöltése lehetett. Az egyes drámák ajánlása is emelkedett célokat emleget, ám a magyar nyelvű színművek esetleges előadását illető lehetőségek tekintetében nem tudni, hogy milyen pragmatikus elképzelések forogtak a drámaíró fejében.

A színműveket tartalmazó kötet mindenképpen fontos egysége az életműnek, s a kötet használója megkapja mindazt az információt a művekkel kapcsolatban, melyek a kutatások jelenlegi állását tekintve egyáltalán rendelkezésre állnak. Nem egészen ide tartozik, de itt kell megjegyezni, feltételezve, hogy Bíró Ferencnek ebben nagy szerepe van, igen jól sikerült az egyes bevezető tanulmányok szerkezete. A biográfusi háttér, az adott mű (művek) szövegével kapcsolatos filológiai vizsgálata, a kronológia latolgatása, tartalmi és esztétikai kérdések elemzése, a szakirodalom eredményeinek mérlegre tétele egységes szerkezeti rendben helyezkedik el a kötetekben, s így első olvasatban az egyes kötetek sajtó alá rendezői mintha egyazon tollal és stílusban írnának. A szerkesztés ilyenfajta összehangoló munkája éppen azáltal látványos, hogy nem tűnik fel, s szinte magától értetődő egységet hoz létre. A kiadás belső műhelytitkait nem ismervén, az érdemeket azok vállalják, akiket illet.

Közelebbről nézve természetesen megállászik a bevezető tanulmányok szerzőinek egyéni érdeklődése, s rájuk jellemző gondolkodásmód és ízlés különbsége. A *Költemények* kötetét Gergye László gondozta. A költő Bessenyei munkássága jól elkülöníthető része az életműnek. Gergye tüzetesen vizsgálja mindazokat a műfaj történeti előzményeket, világirodalmi párhuzamokat, melyek Bessenyei költészetével párhuzamba hozhatók. A heroidák antik példájától az újabb poétikai felfogásokig számításba veszi a szóba jöhető és feltételezhetően motiváló tényezőket. Külön hangsúlyozan-

dó a szerző elemző érzékenysége, s az a körülmény, hogy ez az érzékenység filológiai akribiával párosul, ami korántsem általános erény az irodalomtörténet-írásban.

Külön érdekessége e kötetnek, hogy kirajzolódik benne az a különös szöftes, a különböző elemeknek az az együttese, mely oly jellemző Bessenyei verses műveire. Aaptulajdonsága, a gondolatiság dominanciája ezekben is érvényesül. Különleges, szinte ösztönös megjelenítő képessége ebben a műnemben viszonylag tág teret kap, mégpedig a nemcsak töle, hanem a korban általában kedvelt leírásokban, melyeknek viszont az a funkciója, hogy a gondolatra hangoljanak. Mindezt nála sajátosan színezi az a nyilván még a populáris barokk hatását magánviselő, némileg körülményes stílus, melyet ifjúkori, otthoni olvasmányából elsajátíthatott. Ez viszont érdekes ellentétben áll a korszerű gondolatokkal, eszmékkel. Valószínűleg bécsi környezetének egyes tárgyi elemei, a barokk épületek, udvari ceremóniák, a spanyol etikett, mulatságok, látványosságok is hozzájárulhattak képi világának díszítetttségéhez, mondatainak kissé keresett körülményességéhez.

Ám nem feladatunk most, bármilyen csábító is, a Bessenyei stílusáról való elmélkedés. A szövegek olvasása hívta elő ezt a régóta lappangó elmélkedést, melynek alapkérdésével bizonytalán találkozunk a *Tarimenes* kiadója is. Egyébiránt a kritikai kiadásnak általában, s így ennek is sajátos hozadéka a szakirodalom kritikai rosta, leltára, mely bizonyos értelemben az irodalomtörténet-írás teljesítményét is minősíti, anélkül, hogy a sajtó alá rendezők erre külön törekednének. Kiviláglik például, hogy, mint általában, a latolgatások élén Toldy Ferenc áll, aki a korszakhatár

meghatározásával erőteljesen jelölte meg Bessenyei kezdeményének fontosságát. Az is szemünkbe ötlök, hogy Beöthy Zsoltól Zolnai Béláig jeles kutatók foglalkoztak az íróval. Érdekes módon, noha tény-szerűen általában leszögezik fontosságát, igazán nem foglalkoztatja a szakirodalmat Bessenyei filozófiai műveltsége, legalább is hosszú időn keresztül. Bruckner János kezd el ezzel intenzívebben foglalkozni, az ötvenes évek elején, nem tanulság nélkül ugyan, de Bíró Ferenc nem győzi korrigálni. Életrajzi részletkérdésekben sokszor előbukkan Belohorszky Ferenc neve, ami munkájának időállóságát jelzi, vitás filológiai kérdésekben általában Gálos Rezső véleményét fogadják el.

A kiadásnak ez a tudománytörténeti vonulata, melyet különös figyelem illet meg, az ilyen típusú munkálatok legfontosabb hozadéka, természetesen a fő feladat, s szöveg megbízható közlése mellett. A bevezetők egyébként oly alaposan ismertetik az egyes kötetekben található szövegekre vonatkozó információkat, a textusok lelőhelyétől a fontos tartalmi mozzanatokig, hogy ezzel feleslegessé válik a bőséges, egyes kritikai kiadásoknál sajnálatosan túlbujánczó jegyzetapparátus, mely ellepi a szöveget, mint a repkény az ódon sírköveket. E kiadás e tekintetben mértéktartó és praktikus. Jegyzetszótár található a kötetek végén, mely tömör magyarázatokat, adatokat, s ritkábban használt szavak értelmezését tartalmazza. Az a benyomásom, hogy azok, akik e kiadást használják, általában ismerik a jelzett tényeket, s értik a szavakat is, lévén ezek egy magasabb szintű általános műveltség tartozékai. Ám az is lehet, hogy túlbecsülöm az általános műveltséget e szintjét.

Weber Antal

ERDÉLYI JÁNOS: NYELVÉSZETI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK

Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. A jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. Bp., 1991. Akadémiai K. 391 l.

A levelezés két kötete és a *Filozófiai és esztétikai írások* után a Fontes-sorozat negyedik, Erdélyi János munkásságát közreadó darabját kapjuk kézhez, annak újabb bizonyosságaként, hogy mennyire kevés is-

merjük őt. Több kiadatlanul maradt tanulmányát, cikkét és feljegyzését olvashatjuk először, név nélkül megjelent írásainak szerzősége világosodik meg, s egymást folytatva vagy módosítva szerepelnek azo-

nos tárgyú dolgozatai: mindez az életmű nagyobb arányú és elmélyültebb vizsgálata teszi lehetővé.

Az összegyűjtött anyag igazolja az Előszónak azt a megállapítását, amely szerint Erdélyi János nyelvészeti és népköltészeti érdeklődése párhuzamosan bontakozott ki. Nemcsak az egyidejű kezdet s a kettő iránt állandóan megmutatkozó figyelem bizonyítja ezt, hanem a nyelv és költészet múltja és alakítása szempontjából megmutatkozó összefüggések is. Az Előszó idézi azt az 1844 márciusából való levelet, amely a következő gondolattal zárul: „Nyelv, nyelv! csak aztán irodalom is volna belőle!”

Ez hiányérzetének egyik első kifejezése. 1844 elején fogalmazta meg az okokra vonatkozó panaszt: „Mit csalogatjuk magunkat! szegények vagyunk testben és lélekben, multban és jövőben. Még csak egy népszerű történetirónk sincs [...] — Hagyományaink nincsenek” (221.) 1844–45-ből fennmaradt hazai naplójegyzetei között található a „mi maradna utánunk?” kérdésre válaszoló megjegyzése: „Irodalmi emlékeink, műveink? Azok nincsenek. [...] Oh, van igenis, ami megmaradna — helyünk!” (*Úti levelek, naplók*, 79.) 1845 januárjában, Párizsban írja naplójába az összehasonlítás eredményét: „Leszünk-e mindig, mint most, kicsinyei a kornak, másodrendű népe a világnak? [...] És ha nem leszünk többé a nemzetek sorában, mit fog mondani a történetíró azon időről, melyet fajunk a Duna–Tisza közén már eddigelé ezer év óta tölt, s ki tudja, meddig töltend még? Vagy egy gondolatvonással meg fog elégedni; s kitalálják az utóbbiak, hogy ez hiány, hogy ez üresség? az időt a nép nem bírta betölteni tetteikkel, s a nép, mely a földön oly sokáig élt, meghalt örökre, mint utósó napszámosa.” (*Uo.* 343.) Ezek a mondatok ismétlődnek meg a *Népdalok és mondák* II. kötetében (1847 jan.) szereplő *Népdalköltészetünkről* c. tanulmányban (a cím későbbi változata: *A magyar népdalok*, 152.): a népköltészeti gyűjtés tehát nem változtatta meg Erdélyi véleményét. Berzsenyiről szólva ismét fölmerül a kérdés: „Vannak-e műgyűjteményeink, szobraink? vagy ha volnának is, ki gondol a művelődésnek eme legbiztosabb eszközeire?” (MSzSz I. 88.) A „másod rangú nép” önszemlélete a *Népköltészet és kelmeisége* c.

tanulmányban (1853) is visszatér (192.), jelezvén, hogy olyan állandósult gondolatról van szó, amelyet az 1840-es évek egész irodalma sem tudott módosítani. A különböző jellegű és funkciójú írásokban megmutatkozó ismétlődés-sorozat arra figyelmeztet, hogy szemléletének története — legalábbis részben — megismerhető; az ilyen összehasonlításokat viszont csak teljességre törekvő kiadványok alapján végezhetjük el.

A névtelen cikkek azonosítása nemcsak az Erdélyi-bibliográfia szempontjából nélkülözhetetlen: az a sajtó- és kritikátörténeti tárgyú kutatások számára is. Az 1847-ben megjelent *Legyünk pedánsok* c. írás esetében a szerzőség több mint valószínű: Erdélyi útinaplójából ismerjük (*Úti levelek, naplók*, 337.) „a francia National példáját, mely mikor 1844-ben a kamarák megnyitattak, a trónbeszédet grammaticai oldalról is jónak látta megtámadni” (75.). Sajnáljuk a jegyzetelésnek azokat a sűrítéseit, amelyek konkretizálás nélkül jelölnek meg stílári és gondolati megegyezéseket a névtelen cikkek esetében: a filológia nagy hasznát vehetné azoknak a céduláknak, amelyek a meglegelés eredményét alátámasztották. Az érvek hierarchikus rendje egyúttal Erdélyi írásainak fő jellegzetességeit is rangsorolná, az egyéniség felismerésének filológiai alapjait nevezve meg.

A *ref. egyház énekeiről* c. kézirat időpontját a jegyzet nem határozza meg (279.). Az első mondat azonban segítségünkre lehet: „Harminchat éve, hogy a magyarországi ref. egyház, ugy szölván rögtönözve, minden előgyűjtögetés nélkül, néhány régibb énekek megtartásával egy énekes könyvet állított ki, melyet mind e mai napig *új énekes* név alatt ismer a ref. közönség.” Bucsay Mihály szerint (*A protestantizmus története Magyarországon*. Bp., 1985. 195.) 1813-ban kezdődött ennek használata. Az 1981-ben kiadott énekeskönyv előszava megemlíti kolozsvári elődjét (1777), az 1778-ban megjelent „öreg debrecenit” (ezt használja Erdélyi a *Magyar népdallamok és ref. szenténekek* c. tanulmányában: 201.), s „az 1806. évi, de csak 1813-ra megjelent, és az 1877. évi revízióval 1921-ig érvényben volt” kiadást. Ezek szerint a kézirat keletkezésének éve 1849, s ha ez igaz, még érdekesebb lesz benne a Bethlen Gábor korára emlékező mondat: „Mert a győzelem-

nek megvan a maga öröme, amaz érzete, mely a lelki szabadság kiváltán, a szorongó keblek leheltetének enyhültével, magas énekben tör ki" (280.).

A kötet első részében szereplő nyelvézeti írások között számos eddig ismeretlen tanulmány, azonosítatlan cikk, kiadatlan jegyzőkönyv, feljegyzés és töredék található: Erdélyi János munkásságának új dimenziói rajzolódnak ki. Ennek az anyagnak Szathmári István készítette el a jegyzeteit. Nem volt könnyű a műfaji elkülönítés: A *magyar népdalok* IV. része éppúgy tartalmaz a nyelvre vonatkozó fejtegetéseket, mint a *Közmondásokról*, ezek pedig a második csoportba, a népköltészeti és népzenei tárgyú írások közé tartoznak. Voltaképpen ezeket is jegyzetelhette volna nyelvész, hiszen nem egyszer vetődnek fel olyan kérdések, amelyekre az első részben találunk magyarázatot.

Erdélyi nyelvszemléletére nézve összefoglalónak mondható a következő értékelés (az *I hangzónkról* c. dolgozatról): egyrészt „nem volt nyelvész a szó szorosabb értelmében — különösen mai szemmel nézve —, időnként téves útra is tért (az abban a korban általánosan elterjedt gyökelmélet bizonyos fokig őt is hatalmába keríti; egyes ragok, jelek és szavak eredetét tévesen látja [...]);” másrészt „ismerte az akkoriban vitatott nyelvézeti, nyelvi, stilisztikai, helyesírási, nyelvhelyességi kérdéseket, továbbá a tudományos módszereket; érzékelt a nyelvjárással fizét, zamatát” (291.).

A tudománytörténeti tévedés megállapíthatósága szempontjából egyik legfőbb kérdés a viszonyítás. Mai ismereteinkből kiindulva más eredményre jutunk, mint ha az összehasonlítás alapja a kornak a művészethez közelebb álló tudományossága; a retrospektív megítélés kirekesztheti azokat a sajátosságokat, amelyek a meghaladott korszakot jellemzik.

Erdélyi felfogásában sok a költői elem: célja egy elrontott ősi, logikusabb és szebb nyelv helyreállítása. A nyelvre is kiterjeszti eszme és érzéki alak, tartalom és forma harmóniájának hegeli eszményét, mint ahogy azt a *Filozófiai és esztétikai írásokban* megjelent korai *Nyelvfilozófiai töredékekben* is kifejtette. Ennek tanulságait itt is érvényesíti: „csupa időnyerésből nem volna e tanácsos elhagyni egy két hangot, s így talán közelebb jutni a szó lelkéhez,

míg most módunkban látszik állani, hogy sok hanggal is vajmi keveset mondhatunk. Mondjam-e fájdalommal, hogy ez a hangba menő nyelv szomorú eredmény, s akkori, mikor a nemzet tevőből szószatyárrá lön és valódiságon nem igen törte fejét [...] Mindenki tudja hová tévedt el nyelvünk, szellemünk, mert a kettő együtt jár, az az nyelvben áll a nemzet szelleme.” (22.) A túl hosszú szavak együtt járnak a szószatyársággal; a feleslegesnek tartott hangoktól való megszabadulás ennek ellenszere lehet; a nyelvre is áll a ’minél kevesebbel minél többet kifejezni’ alapelve. A magyar „alig fér szótul az eszméhez” (29.), ezen pedig lehet és kell segíteni. A nyelvi ökonómia mintája az angol; a ráció nemcsak a nyelv elemzésének, hanem újjáteremtésének eszköze: „Mert azt lehet kívánni a nyelvtől, hogy annak minden betűjét értjük, az az minden betűjének meg legyen a maga értéke; s e szerint ne legyen betű, szótag, mely ne tudnók mit teszen. Ez volna aztán oly világos, mint a számok. Erre legalkalmas volna a magyar.” (35.)

A racionális nyelv álma egyik alapja Erdélyi nyelvtերemő szándékainak, amely hite szerint rekonstrukció. Szerinte „A többféle ejtőgetés [deklináció], hajtogatás [konjugáció], nözézés, pusztá külső cifra”, s azok a nyelvek, amelyek ezektől megszabadulhattak, közelebb kerültek a tökéletességhez (44.). Ez a szemlélet egyrészt szembenáll a Toldyéval, akinek antikvitatisztetébe a latin nyelv ideálként való számontartása is beletartozott, másrészt azt a tételt hirdeti, hogy a fölösleges grammatikai szabályokkal terhelt magyar nyelv úgy fejlődhet igazán, ha megtalálja korábbi — helyreállítandó — szintaktikai rendszerét.

A nyelv írásbeliség előtti állapota éppúgy eszménye volt Erdélyinek, mint az irodalom előtti népköltészet. Esztétikailag is magasabbrendű volt a régi: „Mindenkép azon hitre térek, hogy a magyar nyelvben eredetileg nem volt többes ige, vagy igen is volt, de csak a személy szókkal ragoztatván. Mi szép volna személyszó nélkül is bírhatni többesben az egyes harmadik személyét!” (51.) A „kér (mi)”, „kér ti” alakokon kívül ilyen paradigmákat találunk: vármí (vagy vármü), várti, várnak; tárgyas ragozásban: váromi, vároti, várjáh. A javaslatok olykor ingadoznak a feltételes és a felszólító mód között, de a hangzás

szépsége és az elképzelt régiség imitációjának öröme legyőzi a lehetetlent. Ez már nem a megfigyelő, hanem a költő Erdélyi, aki egyszerűsíti és szépíti a nyelvet, irtja a jóhangzás akadályait és új szabályokat teremt. Az, hogy mindez megvalósíthatatlan fikció, s hogy — mint a jegyzet mondja — a történetileg kialakult alakot rendszerbe való beleavatkozás, lényeges nyelvünk megvalósult története szempontjából, de más jelent a költő, kritikus és tudós axiómáinak meghatározásakor.

Ahogy felfogásában az elveszett népköltészet biztosíthatta volna a nemzeti eredetiség folytonosságát és változatlanosságát, úgy volt az idealizált ősi nyelv a lelki azonosság fenntartója. Az újraköltés tehát rátalálás, a nyelv tökéletesítése pedig tökéletesedés. Ennek bizonyosságát erősíti meg az a hit, mely szerint „fajunk mind e mai napig ott [Ázsiában] maradt meg hozzáférhetlen eredeti állapotában” (145.). Az állandóság vágya itt megvalósulhatott az időbeli távolság térbelire fordulása által: mint ahogy az írásbeliség előtti költészet történeti forrás volt Niebuhr számára (akit Erdélyi és Pulszky már a negyvenes években ismertek), úgy sietett segítségül a költői képzelet történetiség és időtlenség ellentmondásában. Csak a fennmaradt szöveg és dallam köthetné össze különböző korokban élt ismerőit: „Mit nem adnánk egy dalért, mely ezer esztendő előtt zenghetett atyáink ajkán! Nem a legmélyebb egyesülés volna-e, ha dalolhatnók, mit ők? Talán éreznénk mindent, mint ők érzettek!” (120.) E szerint a felfogás szerint a befogadás nem megkülönböztető, hanem összekötő folyamat: olyan viszony, amely nem a mű eltérő értelmezéseit, hanem az értelmezők azonosságát teremtheti meg.

A kötet második, terjedelmesebb részében található népköltészeti, népzenei írások zöme már megjelent, a Függelék viszont kiadatlan jegyzeteket és töredékeket tartalmaz; a névtelenül közzétett és nehezen hozzáférhető cikkek és bírálatok a maguk teljességében váltak olvashatóvá. Megerősítik azt a véleményt, amely szerint Erdélyinek a népköltészetről alkotott felfogása nem 1849 után módosult először: már a negyvenes években több fokozat különíthető el. Az első az írásbeliség előtti állapot alkotásainak felülbírálatatlansága, kész kincsként való elfogadása, isteni ki-

jelentésként való felfogása (103.). A második a népköltészet és a természeti költészet megkülönböztetése s a klasszicista ízlés jegyében való értékhierarchia létesítése erkölcsi és esztétikai kritériumok alapján (104., 108.). A harmadik már a *Népdalok és mondák* első kötetének megjelenése utáni stádium amelyben — főleg a történeti anyag hiánya és az esztétikai színvonal következtében — már nem a népdal, hanem a dalköltő nép áll a középpontban (111.). Csak ezután kezdődik az a „kelmeiség” elleni küzdelem, amelynek előzményei már 1848-ban észlelhetők: „Mi van, mi nincs e népi szellemvirágokban, döntse el a kritika, s a közönség bíráló véleménye, mert míg ez nem történik, további lépés lehetlen, vagy csömört okozó volna az első hatás kellemes íze után” (248.).

Erdélyi szemléletét nem lehet kimerevíteni: fel kell ismernünk munkásságának egymást követő szakaszait. Az ötvenes években azokkal szállt szembe, akik az ő kezdetben képviselt nézetét terjesztették ki saját korukra és költészetükre: azokat a műveket bírálta, amelyek a felülbírálatatlanság jegyében születtek. 1842-ben így írt: „Ugy tetszik, a természeti költészet mindig megmarad, különösen az alnépnél mocsokos és szennyes versekben, kópék és betyárok nyelvén; ezek az ízlés előtti izléstelenség, nekünk trágárság s mint ilyen, úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.” (104.) A következő évtizedből fennmaradt gyűjteményében viszont azok a szólások és kifejezések is szerepelnek (egy részük *Tájszavak és Köznépi hasonlatok* címmel), amelyek népinek nevezhetők ugyan, irodalminak azonban nem. 1851-ben megjelent tanulmányában kapcsolatot fedez föl a közmondások és a nyelv természete között: „nem tesznek különbséget szép vagy rút, illő vagy nem illő, erkölcsi vagy nem erkölcsi dolgok között [...]. Ha nyelvből kiirtják a trágár jelentésű szokat, a közmondások is elhagyják orcapirító megjegyzéseiket, de míg az meg nem lesz, addig tűrjék el a közmondások pajkoságait is” (173.). Megítélésük szempontjára már a *Népdalok és mondák* fogadtatása is közrejátszott: „nehogy balul értessem a lepleten közlés miatt, jól tudván, hogy sok keblet izgat álszemérem a népi dolgok őszinteségén, mint a népdalok után is volt alkalmam egyeseknél tapasztalni” (uo.). A

közmondás tartalma pedig „rokon a költészettel”, s mellette — a korábbi metafora megváltozásával — „a külső alak is oly tisztult mint a tűzben próbált arany, melyből minden salak kieggett” (181.). Emellett a költészet egyik alapja is: „Sok népi költemény van, mely változataképp tűnik fel egy közmondásnak”; sőt elvégzendő program része kell hogy legyen: „Mennyi van még ezenkívül, miket fel nem használtunk, mikből népi eposzoknak kellene, sőt azt mondom, kell készülnie előbb-utóbb” (186–187.).

Az, ami kezdetben egyértelmű elutasítás tárgya volt a természetinek nevezett költészet anyagában, a későbbi gyűjtésekről szólva kettős megítélés alá esik: egyrészt hozzátartozik a nyelv és a közmondások teljességéhez, s így nem vonatkozhat rá a klasszicista értékrend; másrészt a trá-

gárságra is képes nyelv, az orcapirító és pajkos közmondás, s az őszinte népdal és „népi dolgok” kategóriáiban a jelzők egyre jóváhagyóbb fokozatai tűnnek fel az egyre ellenszenvesebbnek minősülő befogadóval szemben, aki az első létezését nem tudván megakadályozni, el kell hogy fogadja a másodikat, s nem eshet az álszemérem hibájába. Nemcsak a felfogás lesz tehát összetettebb, hanem kísérlet történik az árnyaltabb kritikai normák átadására is.

E folyamatok tüzetes és összefoglaló értelmezése csakis Erdélyi János életművének ismeretében lehetséges. Reméljük, hogy a hagyaték példás fenntartása és gondozása mielőbb elérheti egyik nagy célját, s bevégezve láthatjuk a szövegkiadás munkáját.

Korompay H. János